

३. सुंदर मी होणार

पु. ल. देशपांडे (१९१९ ते २०००) :

थोर मराठी साहित्यिक. विनोदी लेखक, नाटककार, प्रवासवर्णनकार, चतुरस्र कलावंत. सूक्ष्म निरीक्षण, मार्मिक आणि निर्मळ विनोद, तरल कल्पनाशक्ती आणि भाषेचा कल्पक व चमत्कृतिपूर्ण उपयोग करण्याचे कौशल्य हे त्यांचे लेखनविशेष. 'तुका म्हणे आता', 'तुझे आहे तुजपाशी', 'अंमलदार', 'सुंदर मी होणार', 'ती फुलराणी' इत्यादी स्वतंत्र आणि रूपांतरित नाटके; 'सदू आणि दादू', 'विठ्ठल तो आला आला', इत्यादी एकांकिका संग्रह; 'खोगीरभरती', 'असा मी असामी', 'खिल्ली', 'बटाट्याची चाळ', 'हसवणूक' इत्यादी विनोदी लेखसंग्रह; 'अपूर्वाई', 'पूर्वरंग', 'जावे त्यांच्या देशा' इत्यादी प्रवासवर्णने; 'व्यक्ती आणि वल्ली', 'गणगोत', 'मैत्र' इत्यादी व्यक्तिचित्रणात्मक पुस्तके अशी त्यांची विपुल ग्रंथसंपदा आहे. त्यांच्या 'व्यक्ती आणि वल्ली' या पुस्तकाला साहित्य अकादमीचा पुरस्कार मिळालेला आहे. भारत सरकारने 'पद्मभूषण' या पुरस्काराने त्यांना सन्मानित केले आहे.

'सुंदर मी होणार' या नाट्यलेखनास ब्राऊनिंग पती-पत्नींचा चरित्रग्रंथ, व्हर्जीनिया वूल्फने लिहिलेले 'फ्लश' हे पुस्तक आणि 'बैरेट्स ऑफ विंपोल स्ट्रीट' हे नाटक, या लेखनाचा आधार मिळाला आहे. असे असले तरी या नाटकातील महाराज, दिदी, संजय व इतर पात्रांना त्यांचा स्वतःचा 'बाज' आहे. याचा उल्लेख पु. ल. देशपांडे यांनी नाटकाच्या सुरुवातीस विनम्रपणे केला आहे.

खालसा झालेल्या संस्थानच्या संस्थानिक-महाराजांची बेबी, दिदी, राजेंद्र व प्रताप ही मुले आणि त्यांच्या कुटुंबाचे 'डॉक्टर' अशी पात्रयोजना प्रस्तुत नाट्यउताऱ्यात आली आहे.

स्वातंत्र्यपूर्व काळात आपल्या देशात अनेक संस्थाने होती. ही संस्थाने खालसा केली. संस्थाने खालसा झाली तरी काही संस्थानिकांच्या मनोवृत्तीत फरक पडला नाही. 'सत्ताधीश' म्हणून असलेला त्यांचा तोरा कमी झाला नाही. त्यामुळे राजा व त्यांचे कुटुंबीय, राजा व प्रजा यांच्यातील दरी कायम राहिली. परिणाम असा झाला, की संस्थानिक व कुटुंबीय यांच्यामध्ये मानसिक दुरावा निर्माण झाला. त्यांच्यामध्ये संघर्ष होऊ लागले. त्यांच्यातील संघर्ष प्रस्तुत नाट्यउताऱ्यात दर्शवला आहे. नंदनवाडीच्या महाराजांच्या राजवाड्यात घडलेल्या घटना, प्रसंग आणि संवाद यांतून हा संघर्ष प्रकट झाला आहे. राजवाड्यात घडलेले नाट्य अतिशय मार्मिकपणे उलगडले आहे. हे नाट्य अधिक चांगले समजण्यासाठी पूर्ण नाटक अवश्य वाचावे.

- बेबी : हेमलतादेवी — तुमचं पत्र —
दिदी : माझं —
बेबी : हो! पण... (अक्षर पाहत) पपांचं दिसतंय —
राजेंद्र : द्या टाळी डॉक्टर — मुक्काम लांबला —
दिदी : (पत्र वाचू लागते — तिचा चेहरा एकदम उतरतो.
थकल्यासारखी नेहमीच्या खुर्चीवर येऊन बसते.)
बेबी : दिदी, काय झालं ग?
(दिदी तिला पत्र देते.)
प्रताप : दिदी, वाच ना पत्र —
डॉक्टर : मी रजा घेऊ का?
दिदी : नाही — बसा डॉक्टर —
बेबी : “अनेक आशीर्वाद, आम्ही ज्या कामासाठी
मुंबईला आलो ते काम झाले आहे. गेले काही
दिवस तुझ्या प्रकृतीत सुधारणा झाल्यासारखे
वाटत होते. प्रकृती अधिक झपाट्याने सुधारली
पाहिजे. मुंबईत काही डॉक्टरांशी आम्ही चर्चा

केली. त्यांनी लंडनला जाण्याचा सल्ला दिला
आहे. तेथे अधिक चांगले उपचार होतील.
पुढल्या महिन्यात आपण सर्वजण इंग्लंडला
जाण्यासाठी निघत आहो. कमीत कमी दोन
वर्षे तरी तिथे राहावे लागेल, असे डॉक्टरांचे
मत आहे. आम्हांला आता कुठेही राहिले तरी
सारखेच आहे. प्रताप, राजेंद्र आणि बेबी
यांनाही प्रवासाची आवड आहेच. त्यांना ही
आनंदाची बातमी सांगावी.” — (भयंकर चिडून
चोळामोळा करून पत्र फेकते.) आनंदाची बातमी!
मी साफ सांगते दिदी, मी इंग्लंडला जाणार
नाही — आणि माझं ऐकायचं असेल तर
तूदेखील जाऊ नकोस — प्रताप आणि राजूला
जाऊ दे —

राजेंद्र : का म्हणून?

बेबी : का म्हणून? पपांच्या पांगुळगाड्याशिवाय

कोलमडून पडाल तुम्ही.

प्रताप : कशावरून?

बेबी : इतके दिवस ह्या वाड्यात गपचूप राहिलात त्यावरून सांगते मी—वास्तविक बंडाचं निशाण उभं करायला हवं होतं ते तुम्ही.

राजेंद्र : करू.

बेबी : केव्हा? म्हातारपणी? तुझ्या जागी मी असते तर केव्हाच धडा शिकवला असता पपांना —

प्रताप : मग सध्या चालवलां आहेस ते काय आहे असं म्हणणं आहे तुझं? पपांना जवळजवळ रोज एक नवा धडा देत असतेस तू—

राजेंद्र : वास्तविक पपांनी तुला शिकवणीचे पैसे द्यायला हवेत —

बेबी : हे एकदा पपांच्या पुढे बोल ना —

राजेंद्र : बोलेल —

बेबी : केव्हा?

राजेंद्र : ऐकशील तू—

बेबी : त्या दिवशी भाऊबीज नसली तरी ओवाळीन मी तुला —

राजेंद्र : आणि मी देखील हक्काच्या कमाईची ओवाळणी घालीन तुला —

डॉक्टर : कशी फटाके उडवल्यासारखी बोलताहेत पाहा दिदीराजे—दिदीराजे कसल्या विचारात पडला आहात तुम्ही —

दिदी : कसल्याही नाही डॉक्टर?

डॉक्टर : दिदी, एवढं काय मनाला लावून घेता?

दिदी : डॉक्टर, तुम्ही विचारता हे? —

डॉक्टर : हो, मीच विचारतो! दिदी, आयुष्यात खरा निर्णय घ्यायचा प्रसंग एखाद्याच वेळी येत असतो—त्या वेळी तो नीट घेता आला नाही तर सारं आयुष्य ब्रेक तुटलेल्या गाडीसारखं शेवटी कुठल्या तरी खड्ड्यात जाऊन पडतं? — (काही क्षण स्तब्धता.)

बेबी : डॉक्टर—तुम्ही कसल्या तरी विचारात पडल्यासारखे दिसताय आता—बाकी ह्या वाड्यात विचार करणारी मंडळी फार झाली आहेत—छे, असल्या विचारी मंडळींत मला तर गुदमरल्यासारखं होतं —

डॉक्टर : बेबीराजे, तुम्हांला मागे मी एकदा स्विट्झर्लंडमधल्या एका नर्सची गोष्ट सांगितली होती —

बेबी : एकदा का? पुष्कळ वेळा सांगितली होती — मादमाझेल् फ्लाविया! मी तिच्या डोळ्यांत बोटं घातली होती—ती तुमच्याकडे मोसिये मोसिये करत धावत आली होती —

डॉक्टर : आणि मग मी तिची समजूत काढली होती — मी तिची समजूत कशी काढली हे ऐकायचं होतं नाही का तुम्हांला? तुम्ही झाला आहात आता तितकी मोठी! फ्लाविया...हं माफ करा हं दिदी — मी बसतो जरा —

दिदी : बसा ना डॉक्टर — तुम्हांला आम्ही किती वेळा सांगितलं, की दरबारी रीतिरिवाज दरवाजाबाहेर गेले या वाड्यातून —

डॉक्टर : थॅक्यू—दिदी, मी निर्णयाबद्दल सांगत होतो, नाही का? ही फ्लाविया मोठी वेडी होती — अगदी वेडी—माझ्याशी लग्न करायचं होतं तिला!

दिदी : डॉक्टर!

डॉक्टर : आणि मग काय?... तुम्हांला आज आलं ना, असंच एक पत्र मला आलं.

दिदी : कुणाचं?

डॉक्टर : तुमच्या पपांचं! महाराजांच्या परिवारात मी एकटाच का होतो? कुणीतरी महाराजांपर्यंत ही वर्दी पोहोचवली आणि महाराजांनी बंदी केली —

बेबी : का पण?... आणि डॉक्टर, तुम्ही का ऐकलंत महाराजांचं?

डॉक्टर : रागावू नका बेबीराजे! मी महाराजांचं ऐकलं नाही—हॉस्पिटलमध्ये रुग्णशय्येवर मृत्यूचं आव्हान स्वीकारीत पडलेल्या तुमच्या ममीचं ऐकलं—महाराजांनी पत्रात दोनच ओळी लिहिल्या होत्या—नोकरीवरून जा आणि लग्न करा. आमचं लग्न ठरल्याचं सांगून मी ममीचा निरोप घ्यायला गेलो. माझ्याकडे ममींनी पाहिलं आणि त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहायला लागले—त्यांच्या क्षीण हातांना ते

पुसण्याचीदेखील शक्ती नव्हती. ममी म्हणाल्या — डॉक्टर, तुम्ही गेलात तर माझ्या पोराना आई कुठली? फ्लावियाचा म्हातारा बाप आनंदानं रडला होता — तुमची आई असहायतेने रडत होती. मी ती असहाय आसवं पुसायचं ठरवलं आणि पुन्हा फ्लावियाला भेटलो. तो कसा ठाऊक आहे? — तुम्हांला घेऊन —

बेबी : मला!

डॉक्टर : होय, तुम्हांला! एवढ्या एवढ्याशा होता तुम्ही. एका प्रेममध्ये घालून तुम्हांला फ्लावियाच्या घरी घेऊन गेलो — तुमच्या हातात फुलांचा एक गुच्छ दिला होता — गुच्छासकट तुम्हांला उचलून मी आत नेलं तेव्हा फ्लाविया म्हणाली होती — हे दोन गुच्छ कशाला आणलेत? तुमच्या हातून तो गुच्छ मी फ्लावियाला दिला आणि सांगितलं — फ्लाविया, मला हिची आणि हिच्या भावंडांची आई होऊन राहायचं आहे. फ्लाविया संगमरवरी पुतळ्यासारखी एका जागी खिळून उभी होती — आतून फ्लावियाचा बाप व्हायलिनवर कसले तरी विलक्षण करुण स्वर काढत होता — दॅट्स ऑल, दॅट्स ऑल —

बेबी : लग्न या गोष्टीचा पपांना इतका का तिटकारा —

दिदी : थांब बेबी — पण डॉक्टर, मला एका प्रश्नाचं उत्तर द्याल? (डॉक्टर नुसत्या मानेनं हो म्हणतात.)

दिदी : ममीच्या डोळ्यांतले असहाय अश्रू पुसण्याचा तुम्ही निर्णय घेतलात त्याचं दुःख होतंय तुम्हांला? — पश्चात्ताप होतोय?

डॉक्टर : एक क्षणभरदेखील झाला नाही — सारं आयुष्य मी तृप्तीत, समाधानात काढलं. महाराजांनी अनेक वेळा अपमान केला माझा — अनेक आपत्ती आल्या — गेल्या. मी अगदी कोरा राहिलो. दिदी, तुमच्या ममींनी मला आयुष्यात केवढं मोठं प्रयोजन दिलं! — आपण

कशासाठी जगतो आहोत याचं उत्तर देण्याचं भाग्य फार थोड्या लोकांच्या वाट्याला येतं! दिदी, मी पुरुष असून आई होण्याचं भाग्य मला लाभलं — तुमची आई म्हणून जगलो मी! तुमच्या चिमण्या विश्वातली सुखदुःखं तुम्ही तुमच्या पपांशी बोलला नाही कधी — माझ्याशी बोललात! प्रतापराजे, राजभूष्या, बेबी यांची मला काळजी वाटत नव्हती — मला काळजी वाटत होती ती तुमची — पण त्यातून देखील मी आता मुक्त झालो. आतां खरं सांगू? मला माझी काळजी वाटायला लागली आहे. पाखरांसारखी — भरभर भरभर हा पिंजरा सोडून तुम्ही सर्वजण जाणार आहात — मग मात्र माझ्या आयुष्याला काही प्रयोजन उरणार नाही. डॉक्टर! कशासाठी जगता आहात तुम्ही, असं जर कोणी विचारलं — तर त्या प्रश्नाचं उत्तर राहिलं नाही आता माझ्याकडे —

दिदी : प्रताप, राजू, बेबी जातील — पण मी कुठे जाणार डॉक्टर?

डॉक्टर : तुम्हीही जाल दिदी — गेलं पाहिजे तुम्हांला, गेलं पाहिजे, गेलं पाहिजे — (आवेगानं — मागल्या बाजूचा पडदा बाजूला करतात — तिथे महाराज उभे असतात. सर्वांना आश्चर्य वाटतं.)

महाराज : फारच अचानक आलो मी नाही? सगळ्यांनाच धक्का बसलेला दिसतोय — डॉक्टर, कुणाला जायला सांगताहात? (डॉक्टर स्तब्ध) बोलत का नाही डॉक्टर? (मागाहून नोकर फळे घेऊन येतो — त्याला नुसत्या इशान्याने ती टेबलावर ठेव असे सांगतात. तो ठेवून जातो.)

डॉक्टर : बोलण्यासारखं काही राहिलं नाही आता —

महाराज : ठीक आहे. आपल्या सेवेचीही काही आवश्यकता राहिली नाही.

डॉक्टर : हे मीच आपल्याला सांगणार होतो युवर हायनेस्!

महाराज : अस्सं! राजीनामा देऊन निघाल्याचा मोठेपणा हवा आहे तुम्हांला? संध्याकाळपर्यंत लिहून आणा.

बेबी : पपा — काय करता...

महाराज : (तिला मध्येच थांबवून) माझ्या वागण्याची चिकित्सा तुमच्याकडून व्हायला नको आहे मला — माझं पत्र मिळालं? —

बेबी : (चोळामोळा करून टाकलेल्या पत्राकडे पाहत) हो! (महाराजांचं लक्ष जातं —)

महाराज : (पत्राची अवस्था पाहत) अस्सं!

बेबी : पण पपा...

महाराज : तुमचं काय मत आहे ते ह्या पत्राच्या अवस्थेवरून कळलं मला —

बेबी : पण मला तुम्हांला कांही सांगायचं आहे.

महाराज : इंग्लंडच्या बोटीत पंधरा दिवस एकत्रच राहायचंय आपल्याला तेव्हा सांगा —

बेबी : इंग्लंडच्या बोटीत —

महाराज : ऐकलंय मी ते वाक्य! पुढे बोला —

बेबी : मला पुढं काहीही बोलायचं नाही —

महाराज : ठीक आहे! — मग माझं ऐका — त्या माणसाशी मी लग्न करू देणार नाही तुला —

बेबी : तो प्रश्न आता तुमच्या इच्छेचा राहिला नाही. माझं त्याच्याशी लग्न झालं —

महाराज : केव्हा?

बेबी : ज्या दिवशी त्याची आणि माझी पहिली भेट झाली तेव्हा.

महाराज : त्याला लग्न म्हणत नाहीत बेबी —

दिदी : पपा, काय बोलता हे?

बेबी : आणि दिदी, ह्यांच्यावर तू मला प्रेम करायला सांगतेस? प्रेम हा शब्द कशाशी खातात हे ज्याला ठाऊक नाही त्याच्यावर मला प्रेम करायला सांगतेस?

महाराज : मला तुमच्या प्रेमाची आवश्यकता नाही बेबी —

बेबी : तुम्हांला कोणाच्याच प्रेमाची आवश्यकता नाही पपा — तुम्हांला आवश्यकता आहे फक्त अमर्याद सत्तेची! ज्या डॉक्टरांनी पोटाच्या पोरांसारखं संगोपन केलं आमचं, त्यांच्या सेवेचं तुम्ही काय चीज केलंत, तेही पाहिलं आम्ही आत्ताच! बाभूळ झाडालादेखील फुले येतात — पण पपा, तुम्ही दुसऱ्यांच्या आयुष्यात काटे काटे पसरण्याखेरीज काही केलं नाही. दिदी, चल, चल माझ्याबरोबर.

माझ्या झोपडीत तुला निवारा आहे. बंडाचे आईबाप गाईघोड्यांवरदेखील पोटाच्या पोरांसारखं प्रेम करतात — आपल्या हातांनी भाकर खाऊ घालतील तुला —

महाराज : बेबी — कोंडून ठेवीन तुला —

बेबी : मग आजपर्यंत काय केलंत तुम्ही —

महाराज : बेबी, त्या मोतददाराच्या मुलाशी तुला लग्न करता येणार नाही —

बेबी : अनोळखी माणसाच्या मताला मला नाही मान द्यावासा वाटत —

महाराज : अनोळखी —

बेबी : अनोळखी नाहीतर काय? — तुम्ही आपल्या मुलांशी कधी ओळख करून घेतली आहे? कधी मायेनं जवळ घेतल्याचं आठवतं तुम्हांला? — कधी पाठीवरून प्रेमाचा — शाबासकीचा हात फिरलाय तुमचा? पगारी नोकर — चाकरांनी वाढवलं आम्हांला — कुठं, कधी, केव्हा मिळालंय आम्हांला प्रेम? राजाची पोरं — पण प्रेमाची भीक मागत हिंडलो आम्ही — ज्यांनी घातली त्यांच्या मागून गेलो म्हणून इतका वैताग करायचं काय कारण?

दिदी : बेबी — (तिला मिठी मारते.)

महाराज : दिदी — मुकाट्यानं जाऊ दे तिला — असली मुलगी नको आहे मला घरात —

बेबी : पपा!! हे शब्द पुन्हा ऐकून घेणार नाही मी! (रागाने तिचे ओठ थरथरू लागतात — डोळ्यांतून अश्रू वाहू लागतात.) दिदी, चालले मी. बंडा मुंबईहून आला, की थाटानं लग्न करणार आहोत आम्ही... येशील ना लग्नाला माझ्या... अग, देव करतो की नाही ते सगळं बऱ्यासाठी करतो — आता तुला चालता येतं — उगीच नाही — तिथपर्यंत आलं पाहिजे तुला — माझ्या लग्नात दिदी...तूच...तूच... माझी आई... (तिला कडकडून भेटते — अत्यंत तुच्छतेने आपल्या बापाकडे पाहते — आणि निघून जाते.)

दिदी : पपा — काय होतंय हो हे?

महाराज : लग्न!!

दिदी : जा — जा पपा — बेबीला परत बोलावून आणा. आपण लग्न लावून देऊ बेबीचं — साऱ्या नंदनवाडीला आमंत्रण देऊ आपण — ह्या वाड्याची पंधराही दालनं गजबजून जाऊ देत माणसांनी — राजा आणि प्रजा ह्यातलं शेवटलं अंतर तुटून जाऊ दे पपा —

महाराज : दिदी — बेबी गेली हे चांगलं झालं!

दिदी : मुलींना कधी ना कधी तरी माहेर सोडायचं असतं पपा, पण हे असं नव्हे. माझ्यासारखी आयुष्यभर माहेरीच राहण्यासाठी जन्माला आलेली कमनशिबी मुलगी एखादीच —

महाराज : तुलाही सोडून जायचंय हे घर ?

दिदी : नाही पपा, मला कसं सोडून जाता येईल ?

महाराज : दिदी, तुला कल्पना येणार नाही, पण तुझ्याइतकं मला जगात दुसरं काही प्रिय नाही — आयुष्यभर तुझी चिंता केली मी...

दिदी : मला ठाऊक आहे पपा — पण पपा, बेबीनं तुमचा काय अपराध केला आहे ? फुलपाखरासारखी बेबी!

महाराज : स्वस्थ विश्रांती घे दिदी — फार ताण पडलाय तुला आज — (खिडक्यांचे व दारांचे पडदे ओढून बंद करतात.) दिदी — आयुष्यात मी कुणापुढंही तोंड पसरून विनंती केली नाही — कुणाच्याही रागालोभाची पर्वा केली नाही — जगातली कुठलीही आपत्ती सहन करीन मी — पण दिदी, तू माझा तिटकारा करू नकोस —

दिदी : पपा, मला फक्त आश्चर्य वाटतं, की तुमचं हे अंतःकरण इतरांच्या वाट्याला का येऊ नये ?

महाराज : ते विचारू नकोस मला दिदी — विश्रांती घे —

दिदी : मला हे कळलंच पाहिजे पपा — मला हे समजूच शकत नाही — चार मुलांतल्या एकीवर माया आणि बाकीची डोळ्यांसमोर देखील नकोत — हे काय आहे — समजूच शकत नाही मला — समजूच शकत नाही —

महाराज : ठीक आहे — ऐक तर. कधी हे तुला समजायलाच पाहिजे होतं दिदी; पण एक वचन दे —

दिदी : कोणतं ?

महाराज : हे समजल्यावर तू माझा तिटकारा करणार

नाहीस ना ? वचन दे —

दिदी : ते समजल्याशिवाय मी वचन कसं देऊ ? राजू — प्रताप — बेबी — काय असा अपराध केलाय त्यांनी तुमचा ?

महाराज : माझा सर्वांनीच अपराध केलाय — तू देखील —

दिदी : मी ?

महाराज : हो तू — बेबीच्या लग्नाला तू पाठिंबा दिलास —

दिदी : हो — आणि अजूनही मला त्यात काही चूक वाटत नाही — पण बेबीवरचा तुमचा राग आजचाच नाही — तिच्यावर तुम्ही कधीच प्रेम केलं नाही.

महाराज : तुझ्याखेरीज मी कोणावरही प्रेम केलं नाही —

दिदी : असं कसं शक्य आहे ? ममीवर नव्हतं का तुमचं प्रेम ! —

महाराज : तुझा जन्म होण्यापूर्वी होतं — त्यानंतर मला कधीच तिच्याबद्दल प्रेम वाटलं नाही —

दिदी : पण असं प्रेम नष्ट कसं होऊ शकेल ?

महाराज : माझ्या आयुष्यात हे घडलं —

दिदी : पण ममीचं तरी तुमच्यावर प्रेम होतं ना —

महाराज : ती फक्त मला भीत होती —

दिदी : पण तरी सुद्धा तुमचं एकमेकांवर प्रेम होतं ना — होतं, होतं म्हणा पपा —

महाराज : नव्हतं, कधीही नव्हतं —

दिदी : पण प्रेमाशिवाय तुम्ही एकत्र राहिलात कसे ? — नाही पपा — मला सहन होत नाही हे — एकदा म्हणा — पुन्हा आठवून पाहा — असं कसं शक्य आहे ?

महाराज : दिदी —

दिदी : दूर व्हा — दूर व्हा पपा — (ममीच्या फोटोकडे पाहतात) ममी — का — का राहिलीस ग तू ह्या वाड्यात ? भीती ! — पपा, आयुष्यभर ही भीती उराशी बाळगत राहिली ममी, म्हणून आजारी पडली — तिला औषध हवं होतं ते भीतीवरचं — तिला हजारो रुपयांची औषधं दिलीत तुम्ही, पण एका क्षणाचं प्रेम दिलं असतं — तर आमची ममी नसती सोडून गेली

आम्हांला — ह्या वाड्याला लाथ मारून का नाही बाहेर निघून गेली ममी! का — का घाबरली — कशाला घाबरली? — असल्या प्रेमशून्य माणसाची पत्नी म्हणून का स्वतःची विटंबना करत राहिली?

महाराज : माझं ऐक दिदी —

दिदी : काय ऐकायचं तुमचं? तुमची घृणा यायला लागली आहे मला. तुमचा हा राजवाडा — हे वातावरण — अपवित्र, अमंगल वाटायला लागलंय मला! मी दारिद्र्यात राहीन पपा; पण अपवित्र वातावरणात राहणार नाही —

महाराज : कुठे चाललीस —

दिदी : वाट फुटेल तिथे —

महाराज : म्हणजे त्या उनाड इसमाकडे — दिदी, तुझ्यापासून खोटेपणाची अपेक्षा केली नव्हती मी —

दिदी : काय खोटेपणा केला मी?

महाराज : तू म्हणाली होतीस, की त्याच्याबद्दल केवळ एक कलावंत म्हणून तुला आदर आहे — पण तुझं प्रेम आहे त्याच्यावर —

दिदी : होय! पण मला त्याच्या आयुष्याचा नाश करायचा नव्हता — संसार उभा करण्याचं सामर्थ्य माझ्या दुबळ्या शरीरात आहे असं वाटत नव्हतं मला — आणि त्याहीपेक्षा, पपा, तुमच्यासाठी हे घर सोडायचं नव्हतं मला — बेबी गेली — उद्ध्या प्रताप, राजूही जातील — मग तुम्ही एकटे एकटे राहाल. ममीचे अश्रू

डॉक्टरांनी पुसले आणि ते आजन्म अविवाहित राहिले — तुमचे अश्रू पुसत मी तुमची मुलगी म्हणून नव्हे पपा, पण तुमची आई म्हणून राहणार होते. पण तुम्हांला कधीच समजू शकलं नसतं ते! पपा, प्रकाशाच्या लेकरांना ह्या अंधारकोठडीत त्यानं जन्माला घातलं — त्यांना प्रकाशाकडेच गेलं पाहिजे — थेंबभर पाण्याला देखील शेवटी विशाल समुद्राचीच ओढ असते पपा — माझ्यासारखी दुबळी मुलगी सुद्धा — त्याच विशाल जीवनाकडे निघाली आहे — जीवनाच्या त्या प्रकाशात न्हाऊन आता मला सुंदर व्हायचं आहे! जाते मी पपा. संजय माझ्या उत्तराची वाट पाहत असतील —

महाराज : कुठे?

दिदी : पृथ्वीच्या पाठीवर जिथे असतील तिथून त्यांना शोधून मी काढीन. तितकं सामर्थ्य आलंय माझ्या पायात — आता संपूर्ण संपूर्ण बरं वाटतं मला — गुड बाय पपा — (जाते.)

महाराज : सुभानराव... (अत्यंत अस्वस्थपणे खोलीत फेऱ्या घालू लागतात; सुभानराव ए. डी. च्या वेशात येतात.) हे सहन होत नाही मला —

सुभानराव : काय युवर हायनेस?

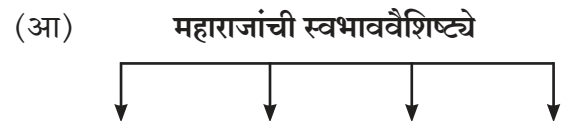
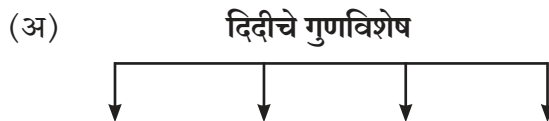
महाराज : हा प्रकाश!... ओढून घ्या सगळे पडदे!... (सुभानराव खिडक्या-दारांचे पडदे ओढू लागतात.. खोलीत काळोख होऊ लागतो... महाराज दिदीच्या खुर्चीत बसतात...)

कृती

(१) खालील कृती करा.

(इ) महाराजांनी पाठवलेल्या पत्रावर खालील पात्रांच्या प्रतिक्रिया लिहा.

पात्र	प्रतिक्रिया
राजेंद्र	
बेबी	

(ई) खालील शब्दसमूहांचा तुम्हांला समजलेला अर्थ स्पष्ट करा.

- (१) पपांचा पांगुळगाडा.
- (२) मुलांचे चिमणे विश्व.
- (३) ब्रेक तुटलेल्या गाडीसारखं आयुष्य.

(२) थोडक्यात स्पष्ट करा.

- (अ) 'जीवनाच्या त्या प्रकाशात न्हाऊन आता मला सुंदर व्हायचं आहे!', या दिदीच्या विधानाचा अर्थ.
- (आ) महाराज आणि बेबी यांच्या विचारातील संघर्ष.
- (इ) नाट्यउतान्यातील 'डॉक्टर' या पात्राची भूमिका.

(३) स्वमत.

- (अ) तुम्हांला समजलेली 'ममी' ही भूमिका नाट्यउतान्याच्या आधारे स्पष्ट करा.
- (आ) रंगसूचना कथानकातील दुवे कसे जोडतात ते स्पष्ट करा.

(४) अभिव्यक्ती.

- (अ) राजवाडा आणि नंदनवाडी यांच्यातील अंतर दूर होण्यासाठी त्या काळाचा विचार करून उपाय सूचवा.
- (आ) नाट्यउतान्याद्वारे तुम्हांला समजलेला 'सुंदर' या शब्दाचा अर्थ स्पष्ट करा.
- (इ) प्रस्तुत नाट्यउतान्यावरून पु. ल. देशपांडे यांच्या संवादलेखनाची दोन वैशिष्ट्ये लिहा.

